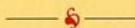

APROXIMACIÓ ANGLOSAXONA A LA HISTORIOGRAFIA CATALANA DEL SEGLE XX

Casilda Güell i Jaume Sobrequés i Callicó
(coordinadors)

Cicle de conferències celebrat
el mes d'abril de 2005
a la Residència d'Investigadors
CSIC-Generalitat de Catalunya

PUBLICACIONS DE LA RESIDÈNCIA D'INVESTIGADORS, 26

APROXIMACIÓ ANGLOSAXONA
A LA HISTORIOGRAFIA CATALANA
DEL SEGLE XX

«PUBLICACIONS DE LA RESIDÈNCIA D'INVESTIGADORS»

APROXIMACIÓ ANGLOSAXONA A LA HISTORIOGRAFIA CATALANA DEL SEGLE XX

Casilda Güell i Jaume Sobrequés i Callicó
(coordinadors)

Cicle de conferències celebrat
el mes d'abril de 2005
a la Residència d'Investigadors
CSIC-Generalitat de Catalunya

RESIDÈNCIA D'INVESTIGADORS
CSIC-GENERALITAT DE CATALUNYA

Barcelona, 2005

**Consorci de la Residència d'Investigadors
CSIC-Generalitat de Catalunya**

President del CSIC: CARLOS MARTÍNEZ ALONSO
Conseller d'Universitats, Recerca i Societat de la Informació:
CARLES SOLÀ FERRANDO

Consell de Govern

President del Consorci: F. XAVIER HERNÁNDEZ CARDONA
(Director General de Recerca del DURSI)

Director: FRANCESC FARRÉ RIUS

Director científicocultural: LLUÍS CALVO CALVO

Vocals:

VÍCTOR M. ORERA CLEMENTE
(Vicepresident d'Organització i Relacions Institucionals del CSIC)
ÀUREA ROLDÁN BARRERA (Directora de Serveis del DURSI)
LLUÍS CALVO CALVO (Coordinador Institucional del CSIC a Catalunya)

© DELS AUTORS

Primera edició: desembre de 2005

Impressió: Alta Fulla · Taller

D. L. B 53890-2005

Sumari

<i>Presentació</i>	7
Una contribució catalana al mite del contuberni judeo-maçònic-bolxevic. PAUL PRESTON	9
L'oposició catalanista a Franco (1939-1950). CASILDA GÜELL	25
Batalles reals i batalles textuais. La representació de la Guerra Civil espanyola en la cultura anglosaxona. MIQUEL BERGA	41

Presentació

L'aproximació britànica a l'estudi de la història d'Espanya té una llarga tradició. Avui també té un nom clau: Paul Preston (Premi Príncep d'Astúries i president de la Fundació Cañada Blanch a la London School of Economics). Els estudis britànics sobre la història d'Espanya són interessants no només perquè la qualitat de la investigació històrica és molt alta sinó també perquè ens ofereixen una objectivitat molt refrescant i una visió molt més global i internacional del nostre país.

En aquest context, el professor Paul Preston, que dirigeix una de les càtedres més importants sobre temes hispànics a Gran Bretanya, s'ha interessat recentment per la història catalana; d'aquesta manera, Paul Preston ha estat el mentor de la tesi doctoral «El fracàs de l'oposició catalanista a Franco (1939-1950)». A hores d'ara, i malgrat els estudis que s'han dut a terme, encara manca una visió integradora de les causes del fracàs antifranquista com també un estudi aprofundit sobre l'oposició catalana tant a Espanya com a l'exili (França, Gran Bretanya, Estats Units i Amèrica Llatina).

Per tal de contribuir al coneixement sobre tot el que significa la situació descrita, la primer conferència, «Una contribució catalana a la difusió del mite del contuberni judeomaçònic-bolxevic: Joan Tusquets i els papers de Salamanca», anà a càrrec del professor Preston, que va voler endinsar-se en l'obra i la figura de mossèn Tusquets, personatge singular

i clau en molts aspectes del període estudiat. La segona xerrada fou realitzada per Casilda Güell amb el títol «El fracàs de l'oposició catalanista a Franco (1939-1950)», conferència en la qual exposà les principals conclusions de la tesi doctoral abans esmentada. En darrer terme, el professor Miquel Berga, de la Universitat Pompeu Fabra, parlà de la presència de la Guerra Civil espanyola de 1936-1939 en la literatura anglosaxona, tema al qual ha dedicat nombrosos estudis en els darrers anys.

En definitiva, el cicle de conferències organitzat per la Residència d'Investigadors i el Museu d'Història de Catalunya va voler aportar tot un seguit de dades, noves en molts dels casos, per tal de propiciar una reflexió i un debat el més ben fonamentat possible sobre tot el que significà, globalment observada, l'oposició al franquisme.

CASILDA GÜELL, London School of Economics
i JAUME SOBREQUÉS I CALLICÓ, Director
del Museu d'Història de Catalunya

Coordinadors

UNA CONTRIBUCIÓ CATALANA AL MITE DEL CONTUBERNI JUDEO-MAÇÒNIC-BOLXEVIC

PAUL PRESTON

*President de la Fundació Cañada Blanch,
London School of Economics*

UNA DE LES PRINCIPALS contribucions a la violència de dretes durant la Guerra Civil va ser l'acusació que la Segona República era l'instrument antiespanyol del contuberni judeo-maçònic-bolxevic. La idea d'una conspiració jueva per destruir el món cristià ja existia a l'Edat Mitjana, però es va recuperar a Espanya a partir de 1932 amb els *Protocols dels savis de Sió*. Hereditat dels mites alemanys, francesos i russos, els savis de Sió eren un govern jueu secret que volia destruir el cristianisme i aconseguir la dominació jueva de tot el món.¹ La primera traducció dels *Protocols* va ser publicada a Leipzig el 1930. Una altra traducció la va fer a Barcelona el 1932 una editorial jueva que va incloure el text en una sèrie d'articles a la seva revista. Els *Protocols* es van difondre a Espanya gràcies a l'enorme popularitat de la feina del pare Joan Tusquets i Terrats (1901-1998), autor dels *Orígenes de la revolución española*, un llibre que va tenir molt èxit. Tusquets havia nascut en una família de banquers adinerats de Barcelona el 31 de març 1901. El seu pare des-

1. Pel que fa a l'origen dels *Protocols*, vegeu Norman Cohn, *Warrant for Genocide. The Myth of Jewish World Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion* (Harmonsworth: Pelican Books, 1970).

cendia de banquers jueus, era un catalanista compromès i molt amic de Francesc Cambó. La seva mare pertanyia a la rica família Milà, mecenes de Gaudí. D'adolescent, Tusquets va ser també militant catalanista. Durant els fets revolucionaris de 1917, Tusquets va sortir al carrer amb els seus amics d'escola i va cantar eslògans catalanistes. Va cursar la seva educació secundària en una escola de jesuïtes i després va estudiar a la universitat de Lovaina. Més tard, va fer el doctorat a la Universitat Pontifícia de Tarragona, on va ser ordenat sacerdot el 1926. Un dels seus superiors eclesiàstics el descrivia com a esvelt, vincladís i nerviós. El jove Tusquets era considerat una gran esperança per a la filosofia catalana. Va ser molt conegut per la seva enorme cultura i va esdevenir professor al seminari de la capital catalana, on se li va encomanar que escrivís un llibre sobre el teosofisme d'Helena Blavatsky. Després del triomf d'aquest llibre, Tusquets va desenvolupar un interès obsessiu per les societats secretes.²

A pesar o a causa dels seus orígens jueus, quan la Segona República es va establir, les seves investigacions sobre societats secretes van desembocar en un fort antisemitisme i en un gran odi per la francmaçoneria. Tusquets es va convertir en anticatalanista (rebutjant els seus orígens) i es va fer molt famós perquè acusava falsament el líder català

2. Pel que fa a Tusquets, vegeu Antoni Mora, «Joan Tusquets, en els 90 anys d'un home d'estudi i de combat», Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, *Anuari 1990-1991 de la Societat d'Estudis d'Història Ecclesiàstica Moderna i Contemporània de Catalunya* (Tarragona: Diputació de Tarragona, 1992), pp. 231-42; José Antonio Ferrer Benimeli, *El contubernio judeo-masónico-comunista. Del satanismo al escándalo del P-2* (Madrid: Ediciones Istmo, 1982), pp. 191-7; Jordi Canal, «Las campañas antisectarias de Juan Tusquets (1927-1939): Una aproximación a los orígenes del contubernio judeo-masónico-comu-

Francesc Macià de ser francmaçó.³ Treballant amb un altre sacerdot, Joaquim Guiu Bonastre, va crear una xarxa de contactes que l'informaven dels actes dels francmaçons. Tusquets estava preparat per espia si calia. Per exemple, espia amb el pare Guiu els francmaçons del carrer Avinyó perquè hi vivia molt a prop. Tusquets va cremar una de les sales de reunions francmaçones per poder-ne robar uns documents. Aquestes investigacions van ser la base per als seus articles regulars al diari carlista *El Correo Catalán*, de to marcadament antimaçònic. Tusquets va declarar més tard que els francmaçons havien intentat assassinar-lo dues vegades com a represàlia pels seus articles. Tusquets es va escapar la primera vegada agafant un taxi i la segona es va salvar gràcies a una escolta del diari anarcosindicalista *Solidaridad Obrera*. Aquesta benevolència de part dels anarquistes era molt curiosa considerant el seu apassionat anticlericalisme.⁴

Tusquets va utilitzar els *Protocolos* com a evidència de la seva tesi essencial que els jueus estaven decidits a acabar amb la civilització cristiana. Els seus instruments serien els

nista en España», dins José Antonio Ferrer Benimeli, coordinador, *La masonería en la España del siglo XX*, 2 vols (Toledo: Universidad de Castilla-La Mancha, 1996), pp. 1193-1214.

3. En relació amb les acusacions de Tusquets contra Macià, vegeu Tusquets, *Orígenes*, pp. 150-1; Juan Tusquets, *Masones y pacifistas* (Burgos: Ediciones Antisectarias, 1939), pp. 104-5; Hilari Ragner, *La Unió Democràtica de Catalunya i el seu temps (1931-1939)* (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1976), pp. 279-80; Arxiu Vidal i Barraquer, *Església i Estat durant la Segona República espanyola 1931/1936*, 4 volums en 8 parts (Monestir de Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1971-1990) II, pp. 386, 638, III, 935.

4. Pel que fa al robatori i als suposats intents d'assassinat, vegeu Mora, «Joan Tusquets», pp. 234-5.

francmaçons i els socialistes, que farien la feina bruta mitjançant una revolució, catàstrofes econòmiques, propaganda pornogràfica i liberalisme il·limitat. A Espanya, va denunciar la Segona República com a resultat de la francmaçoneria i va acusar-ne el president, el catòlic Niceto Alcalá Zamora, de ser jueu i francmaçó.⁵ El missatge va ser clar: Espanya i l'església catòlica només es podrien salvar si es destruïen els jueus, els francmaçons i els socialistes. En resum, tota l'esquerra de l'espectre polític. El llibre de Tusquets *Orígenes de la revolución española* no només es va vendre profusament, sinó que també va provocar una polèmica nacional que va alimentar les idees de Tusquets. La idea central de Tusquets era que la República era una dictadura a mans de la maçoneria jueva. Aquesta tesi va ser difosa a través dels múltiples articles a *El Correo Catalán* i d'una sèrie de catorze llibres que va tenir molt èxit («Las Sectas») que atacaven la francmaçoneria, el comunisme i el judaisme. El segon volum de «Las Sectas» incloïa una traducció completa dels *Protocolos*, on tornava a criticar Macià.⁶ L'impacte dels seus escrits va ser tan important que el 1933 Tusquets va ser invitat per l'associació antimaçònica internacional a visitar el recentment establert camp de concentració de Dachau. Ell mateix va comentar que «ho van fer per ensenyar-nos el que havíem de fer a Espanya». Dachau va ser establert per a molts grups que els nazis volien oprimir:

5. Tusquets, *Orígenes*, pp. 101 i 137. Alcalá Zamora va adreçar un escrit de protesta a l'arquebisbe Vidal i Barraquer, el 26 de març de 1932, Arxiu Vidal i Barraquer, *Església i Estat* II, pp. 644-6.

6. *Los poderes ocultos en España: Los Protocolos y su aplicación a España – Infiltraciones masónicas en el catalanismo – ¿El señor Macià es masón?* (Barcelona: Editorial Vilamala, Biblioteca «Las Sectas», 1932); Tusquets, *Orígenes*, pp. 35-6, 41, 99, 126-7; Jordi Canal, «Las campañas antisectarias», pp. 1201-7.

presoners polítics (comunistes, socialistes, liberals, catòlics i monàrquics que s'oposaven al règim) i aquells que es definien com a asocials o desviats (homosexuals, gitanos). Més de cinquanta anys més tard, Tusquets va reconèixer el seu xoc en veure Dachau. En tot cas, en aquell moment les seves publicacions antisemites i antimaçòniques continuaven apareixent.⁷

Tusquets va tenir una gran influència sobre la dreta espanyola en general i més específicament sobre el general Franco, que era un estusiasta dels debats antimaçònics i antisemites de Tusquets.⁸ En qualsevol cas, Tusquets va fer molt més per desenvolupar les idees que justificaven la violència. Estava a la perifèria del cop militar en contra de la República pels seus contactes amb els carlistes catalans. Al final de maig de 1936, es va apropar a Joaquim Maria de Nadal, secretari privat del català Francesc Cambó, i li va demanar ajuda pel cop d'estat que s'aproximava. Va ser animat a fer-ho perquè Cambó, com a amic del pare de Tusquets, li havia escrit per felicitar-lo per l'èxit dels *Orígenes de la revolució espanyola*. L'ajut econòmic no va arribar mai.⁹ Des del principi dels anys 30, amb l'ajut de Joaquim Guiu, Tusquets va compilar llistes dels jueus i francmaçons, en part sobre la base d'informació dels seus fidels informadors. La seva recerca de l'enemic s'estenia a societats nudistes, vegetarianes, espiritualistes i estusiastes de l'espe-

7. Joan Subirà, *Capellans en temps de Franco* (Barcelona : Editorial Mediterrània, 1996), p. 25; Lluís Bonada, *Avui*, 28 de febrer de 1990.

8. Ignasi Riera, *Los catalanes de Franco* (Barcelona: Plaza y Janés, 1998), pp. 126-7.

9. Hilari Ragué, *Salvador Rial, Vicari del Cardenal de la pau* (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993), p. 40; Joaquín María de Nadal, *Seis años con don Francisco Cambó (1930-1936). Memorias de un secretario político* (Barcelona: Editorial Alpha, 1957), p. 265.

ranto. Quan Tusquets finalment va esdevenir un col·laborador de Franco a Burgos durant la Guerra Civil, els seus documents sobre els francmaçons es van convertir en guies per a la infraestructura de repressió franquista.¹⁰

Amb el col·lapse de les estructures de llei i ordre just després de l'alçament militar, els militants de dretes, els industrials, els terratinents i el clero estaven en perill a l'Espanya republicana. Això era especialment cert per al pare Joan Tusquets, que amb els seus llibres havia causat una gran polèmica pels seus atacs contra Macià i s'havia creat molts enemics en tot l'espectre d'esquerres. El seu lleial col·laborador, Joaquim Guiu, va ser assassinat el 30 de gener de 1939 al santuari del Col·lell (Girona).¹¹ Els dos germans de Tusquets —Jaume, advocat, i Manuel, estudiant de medicina— es van fer voluntaris per donar suport a la rebel·lió, ja que Joan els havia assegurat que la religió estava en perill per culpa del comunisme ateu. Tots dos van morir a Barcelona a les primeres hores del 19 de juliol de 1936. Així doncs, el pare Tusquets es va amagar primer a casa d'una parenta de la seva mare, Gertrudis Milà, i després a l'apartament del seu germà Magí.

La dimensió del perill a què s'enfrontava Tusquets va empitjorar quan Emili Blay, el marit de la seva germana Maria Teresa, va ser assassinat a Vilafranca del Penedès el 26 juliol. El 29 de juliol, una patrulla de la FAI estava a punt d'entrar al pis de Magí. Encara que Tusquets deia que va ser

10. Tusquets, *Orígenes*, pp. 51-7, 95-6, 122-6, 170, 177, 207-15. En relació amb la confecció de les llistes, vegeu, també, la «Declaración del testigo Francesc Casanova a la Causa General, Provincia de Barcelona, 8 de junio de 1942», Archivo Histórico Nacional.

11. Josep M. Solé i Sabaté, i Joan Villarroja i Font, *La repressió a la reraguarda de Catalunya (1936-1939)* 2 vols (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989) II, p. 536.

salvat de les intencions assassines dels francmaçons pels anarquistes, hi havia raons suficients per pensar que si la patrulla de la FAI l'hagués trobat, l'haurien matat. Magí sortí i va trobar un document de l'organització nacionalista catalana Estat Català, que va obligar els anarquistes a seguir sense buscar a dins de l'edifici. Finalment, el germà d'Emili Blay Andreu, que era el cònsol del Paraguai, va aconseguir un passaport portuguès per a Tusquets. El 31 de juliol, amb aquell document, Tusquets va aconseguir ficar-se en un vaixell alemany que anava cap a Gènova. Des d'allà va anar a Roma, on es va quedar fins al final d'agost. Finalment, amb el permís del Vaticà, va passar per França fins a arribar a Pamplona. De seguida se'n va anar a Burgos, on va buscar la seva germana i els seus dos fills.¹²

Tusquets hi va ser rebut molt calorosament com a líder espanyol en contra de la francmaçoneria, cosa que l'havia fet molt popular entre els cercles militars.¹³ El fet que tant el general Mola com Franco, que era paranoic en el seu odi francmaçònic, fossin coneguts per ser dos entusiastes lectors de Tusquets va fer que tot l'establishment franquista el respectés. Tusquets va treballar durant un temps a Burgos

12. Magí Tusquets era metge i editor. Era el pare de l'arquitecte Òscar i l'editora Esther. Antoni Mora, «Joan Tusquets», p. 237; Ignasi Riera, *Los catalanes de Franco* (Barcelona: Plaza y Janés, 1998), pp. 126-7, 274; Jordi Canal, «Las campañas antisectarias de Juan Tusquets (1927-1939): Una aproximación a los orígenes del contubernio judeomasónico-comunista en España», dins José Antonio Ferrer Benimeli, coordinador, *La masonería en la España del siglo xx*, 2 vols (Toledo: Universidad de Castilla-La Mancha, 1996), pp. 1207-8.

13. Com deia ell mateix, «La meua popularitat va repercutir entre els militars i la gent que preparava el cop d'Estat. De manera que quan aconseguí fugir a l'Espanya nacional, sóc rebut amb entusiasme». Entrevista amb Lluís Bonada, *Avui*, 28 de febrer de 1990.

amb Mola i el policia Julián Mauricio Carlavilla del Barrio, amic del general i exsubordinat seu, el qual, després d'exiliar-se a Portugal va viure i treballar amb el grup del general Sanjurjo. Quan la Guerra Civil va començar, Carlavilla va tornar a Burgos, on va ser acollit pel general Mola, sota les ordres del qual ja havia treballat. Va ajudar Tusquets en el seu intent de fer propaganda a la premsa buscant evidències maçòniques o jueves. Després que Franco s'installés a Salamanca com a cap de l'estat nacionalista el primer d'octubre 1936, el poder de Tusquets va créixer. El va ajudar molt el fet que un amic seu i excompany d'estudis a Barcelona, el pare José María Bulart, que havia estat secretari del bisbe de Salamanca, Enrique Pla i Deniel, es convertís en el capellà de la família Franco el 4 d'octubre. Quan el pare Bulart no podia fer missa, Tusquets el substituïa i feia missa per a la família Franco al palau episcopal. També va ser tutor (preceptor) de la filla del dictador, Carmen. Aleshores Tusquets visitava sovint el palau episcopal on la família Franco s'havia instal·lat després de la insistència del bisbe Pla i Deniel. Quan Tusquets se'n va anar a Salamanca, Carlavilla el va seguir i va començar a treballar per a Nicolás Franco com a espia de la Falange.¹⁴

Com va ser el cas amb d'altres del bàndol nacional, Tusquets va sentir una barreja de pensaments suïcides i de desitjos de venjança. És per això que aquest pàl·lid i elegant

14. Entrevista amb Lluís Bonada, *Avui*, 28 de febrer de 1990; entrevista amb Joan Subirà, *Capellans en temps de Franco* (Barcelona: Editorial Mediterrània, 1996), pp. 15-16; Ramón Garriga, *La Señora de El Pardo* (Barcelona: Editorial Planeta, 1979), p. 182; Maximiano García Venero, *Falange en la guerra de España: la Unificación y Hedilla* (París: Ruedo Ibérico, 1967), pp. 309, 343; entrevista a José María Bulart, María Mérida, *Testigos de Franco: retablo íntimo de una dictadura* (Barcelona: Plaza y Janés, 1977), p. 31.

sacerdot va establir una relació molt propera amb el també traumatitzat Ramón Serrano Súñer, quan el cunyat del Caudillo va arribar a Salamanca el 20 de febrer de 1937. Imitant el general José Millán Astray, Tusquets va dir a un amic seu carlista: «Estic enamorat de la mort i la mort és el pitjor dels amants. Quan s'adona que és desitjada, idolatrada i estimada, s'escapa, deserta».¹⁵

Franco li va donar la feina de crear el Servicio Nacional de Prensa y Propaganda i feia el dossier de premsa de cada dia amb la vista posada sobre els francmaçons que havien donat suport a l'alçament militar. En paraules del falangista Maximiano García Venero, «Tusquets buscava rastres maçònics en els escrits, les paraules i la conducta privada dels membres del Moviment Nacional. Tusquets veia maçons pertot arreu. Encara més important, l'escrutini de la premsa republicana i de la documentació capturada va inflar molt els seus arxius dels sospitosos de francmaçoneria. El material capturat en les reunions maçones era arxivat sota la seva supervisió a Salamanca».¹⁶

A partir d'aquest material, va escriure documents sobre «els nostres adversaris» que es van enviar tant als alts càrrecs militars com a la jerarquia eclesiàstica. El seu salari per

15. Antonio Pérez de Olaguer, *Lágrimas y sonrisas* (Burgos: Ediciones Antisectarias, 1938), pp. 67-8.

16. Paraules de Ramón Serrano Súñer a l'autor; García Venero, *Falange*, p. 343; Subirà, *Capellans*, p. 32; José Antonio Ferrer Benimeli, *El contubernio judeo-masónico-comunista. Del satanismo al escándalo del P-2* (Madrid: Ediciones Istmo, 1982), pp. 191-7; Jordi Canal, «Las campañas antisectarias de Juan Tusquets (1927-1939): Una aproximación a los orígenes del contubernio judeo-masónico-comunista en España», dins José Antonio Ferrer Benimeli, coordinador, *La masonería en la España del siglo xx*, 2 vols (Toledo: Universidad de Castilla-La Mancha, 1996), pp. 1207-8.

fer aquesta feina era petit, molt petit. El febrer de 1937, el pare Tusquets va escriure al cardenal Gomà queixant-se'n perquè havia de mantenir-se ell i la seva germana i els seus dos fills, perquè el seu marit havia estat assassinat. Per incrementar el seu salari, va acceptar una invitació del general Fidel Dàvila, president de la junta tècnica, per unir-se al cos de capellans del bàndol nacional. El pare Tusquets va haver de demanar permís per unir-s'hi, perquè molts sacerdots havien abandonat les seves parròquies sense permís. Quan Gomà ho va permetre, Tusquets va ser nomenat sacerdot del cos militar i va treballar en unitats de la milícia falangista. Es va unir a la Falange i figurava a les llistes dels membres catalans del partit.¹⁷ A pesar de la seva nova feina, Tusquets seguia cobrant molts pocs diners i es va queixar al coronel que decidia les quantitats assignades.¹⁸

El quarter general de Franco va ajudar Tusquets a establir una editorial, Ediciones Antisectarias. Serrano Súñer va col·laborar amb ell i va escriure el pròleg del tractat antisemita *Masones y pacifistas*, en el qual alabava la contribució de Tusquets a la creació de l'atmosfera precursora de l'alçament militar. L'alt i ros Tusquets era un bon orador i va fer conferències propagant les seves teories conspiradores a enormes audiències. En la seva conferència *La francmaso-*

17. Subirà, *Capellans*, p. 32; Tusquets a Gomà, 17 de febrer de 1937, Archivo Gomà, *Documentos de la guerra civil 3: Febrero de 1937*, edició de José Andrés-Gallego i Antón M. Pazos (Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2002), pp. 247-8; Hilari Ragner, *La pólvora y el incienso. La Iglesia católica y la guerra civil española (1936-1939)* (Barcelona: Ediciones Península, 2001), pp. 207-8; Joan Maria Thomàs, *Falange, guerra civil, franquisme. F.E.T. y de las J.O.N.S. de Barcelona en els primers anys de règim franquista* (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992), p. 465.

18. Subirà, *Capellans*, p. 32.

nería, crimen de lesa patria, que es va editar diverses vegades i que es va vendre enormement, Tusquets acusava la maçoneria de ser una invenció jueva, una arma de l'imperialisme anglès i responsable de la sang vessada a la revolució russa i a la mexicana. Tusquets afirmava falsament que els francmaçons havien organitzat l'assassinat de José Calvo Sotelo. Els descrivia com un càncer al cos i un verí a les venes d'una nació. Tusquets deia que entre els instruments de la francmaçoneria hi havia el nudisme, l'esperantisme i el vegetarianisme, acusacions que menarien a la persecució per part de la policia dels qui practicaven aquestes activitats tan innòcues.¹⁹ A *Masonería y separatismo*, que també es va vendre molt, va acusar la francmaçoneria de la pèrdua de l'imperi espanyol i del naixement dels nacionalismes bascos i catalans.²⁰

Masones y pacifistas és el tractat antisemita més virulent que va escriure Tusquets. Tusquets hi afirmava que la Guerra Civil era culpa de maquinacions jueves: «La determinació de multiplicar el nombre de temples maçònics a Espanya i convertir Espanya en esclava del judaisme va provocar la crema dels altars més meravellosos i va destruir esglésies millenàries. El dimoni i la francmaçoneria estan animats pel mateix propòsit: destruir la civilització cristiana, edificar sobre les seves runes el temple materialista i despòtic del judaisme».²¹ Quan va ser publicat, Tusquets s'havia conver-

19. Juan Tusquets, *La francmasonería, crimen de lesa patria* (Burgos: Ediciones Antisectarias, 1936), pp. 3-4, 7-8, 13, 19, 24, 45. Pel que fa a l'estil de la conferència, vegeu Pérez de Olaguer, *Lágrimas y sonrisas*, pp. 109-11.

20. Juan Tusquets, *Masonería y separatismo* (Burgos: Ediciones Antisectarias, 1937), pp. 28-34, 62-6.

21. Juan Tusquets, *Masones y pacifistas* (Burgos: Ediciones Antisectarias, 1939), pp. 21-2, 92.

tit en una figura molt influent en el bàndol nacional. La tardor de 1938, just abans de l'ofensiva nacional en contra de Catalunya, Franco i Serrano Súñer li van demanar que suggerís noms per liderar les institucions establertes per les forces d'ocupació. Basant-se en els seus consells, Franco va nomenar l'alcalde Barcelona, Miquel Mateu, i va fer altres nomenaments a dit.²²

Després de la Guerra Civil, el pare Tusquets va tornar a Barcelona quan la francmaçoneria havia estat eliminada de la vida espanyola i, potser traumatitzat per les activitats de les forces d'ocupació a Catalunya, va decidir no acceptar la Direcció General de Premsa i Propaganda que li oferia Serrano Súñer i tornar a les seves tasques eclesiàstiques.²³ Així mateix, quan Franco li va oferir la posició de conseller religiós del Consejo Superior de Investigaciones Científicas, va decidir de refusar la proposta dient que no volia viure a Madrid lluny de la seva germana i nebots. Si tenim en compte el fet que Tusquets havia estat tan a prop del poder en els anys anteriors i que havia lluitat tant per acumular un salari decent, és significatiu que no acceptés cap d'aquestes propostes. Hi ha raons per sospitar que estava atemorit en veure la brutalitat de les forces d'ocupació a Catalunya. Va dir més tard que havia fet un esforç especial per treure persones que coneixia fora dels camps de concentració. En diverses entrevistes, va assegurar que havia estat gràcies a ell

22. Mora, «Joan Tusquets», pp. 238-9; Riera, *Los catalanes de Franco*, p. 127; Canal, «Las campañas antisectarias de Juan Tusquets», pp. 1208-9.

23. Mora, «Joan Tusquets», pp. 238-9; Riera, *Los catalanes de Franco*, p. 127; Canal, «Las campañas antisectarias de Juan Tusquets», pp. 1208-9.

que tresors catalans com l'Arxiu de la Corona d'Aragó i la Biblioteca de Catalunya no haguessin acabat a Salamanca com havia estat el cas d'altres institucions catalanes.²⁴ Havent contribuït tant a la mentalitat d'odi que s'amagava darrere la repressió catalana, no és irraonable especular sobre el fet que estava horroritzat per les conseqüències pràctiques de les seves campanyes antimaçòniques i antijueves.

En comptes d'acceptar els nomenaments a dit pels franquistes, Tusquets va tornar a centrar-se en l'educació religiosa. Va fundar les revistes *Formación Catequista* i *Perspectivas Pedagógicas* i l'Editorial Lumen. Va guanyar una càtedra de Pedagogia a la Universitat de Barcelona i va escriure molts llibres sobre pedagogia i sobre Ramon Llull, el filòsof mallorquí del s. XIII. En les entrevistes que li van fer quan era ja gran, Tusquets va fer tots els possibles per dissociar-se del seu passat. Manifestava que al principi dels anys 30, era el seu company Joaquim Guiu i no ell qui estava obsessionat per la maçoneria.²⁵ Va negar la seva participació en la repressió i va dir que havia rebutjat categòricament l'ús de les llistes de noms per part de les autoritats franquistes. En un to de disgust, es va distanciar del seu col·laborador en la compilació de llistes, Mauricio Carlavilla, dient a l'historiador Jordi Canal que era un nazi apassionat que s'inventava més coses que Comín Colomer —una referència a un altre policia que havia escrit llibres polèmics atacant l'esquerra—. Tusquets va intentar donar al seu treball antimaçònic una retrospectiva de respectabilitat insinuant que havia estat encarregat pel liberal cardenal Francesc Vidal i Barraquer. De fet, l'únic encàrrec va ser el

24. Entrevistes amb Lluís Bonada, *Avui*, 28 de febrer de 1990, amb Mora, «Joan Tusquets», p. 239, i amb Subirà, *Capellans*, p. 36.

25. Mora, «Joan Tusquets», p. 234.

del llibre de Tusquets sobre teosofisme. Vidal i Barraquer també va escriure un pròleg per al seu *Manual de catecisme*. Tanmateix, no era responsable de les campanyes antisemites i antimaçòniques de Tusquets. De fet, els atacs contra Francesc Macià i Niceto Alcalá Zamora havien fet que el cardenal sentís una vergonya considerable.²⁶

Tot i els seus atacs contra Francesc Macià, Tusquets va declarar de forma increïble: «Sempre he procurat fer la meua feina sense renunciar mai a ser català i catalanista, ni amb Franco ni amb ningú». Encara més impensable era el fet que en els informes a Franco durant la Guerra Civil Tusquets denunciava la persecució nazi dels jueus com a resultat d'estar sota el xoc per la visita feta el 1934 al camp de concentració de Dachau invitat per l'Associació Antimaçònica Internacional. Va dir que «Eren camps destinats a esgotar els jueus. Jo havia anat a Alemanya amb una certa il·lusió per saber això de Hitler i les seves promeses però vaig quedar desenganyat en veure que tot era un paganisme i que perseguien els jueus. Quan Franco em va encarregar que li fes un resum diari de la premsa jo li anava destil·lant en aquella informació el que feien els nazis i que tota aquella litúrgia de la Falange no deixava de ser una secta més, com la maçoneria.» La memòria l'enganyava, ja que quan va fer aquesta visita faltaven quatre anys pels assassinats dels jueus. Aquesta descripció està sens dubte inspirada en el que va aprendre més tard sobre els camps d'extermini a la Segona Guerra Mundial. Quan Tusquets va visitar Dachau

26. Arxiu Vidal i Barraquer, *Església i Estat durant la Segona República espanyola 1931/1936*, 4 volums en 8 parts (Monestir de Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1971-1990) II, pp. 386, 638, 644-6, III, p. 935; Joan Subirà, *Capellans en temps de Franco* (Barcelona: Editorial Mediterrània, 1996), p. 21.

el 1934, no és possible que sabés quins presoners eren jueus perquè encara no estaven classificats com a tals. A més a més, el seu reclam no té sentit unit al fet que seguia fent propaganda antisemita en els seus escrits i conferències i encara amb més vehemència a mesura que la Guerra Civil avançava.²⁷

27. Subirà, *Capellans*, p. 25 (Dachau), 32-3 (catalanisme); entrevista amb Lluís Bonada, *Avui*, 28 de febrer de 1990; entrevista amb Antoni Mora, «Joan Tusquets», p. 234; amb Canal, «Las campañas antisectarias de Juan Tusquets», p. 1213.

L'OPOSICIÓ CATALANISTA A FRANCO (1939-1950)

CASILDA GÜELL

London School of Economics

Hay ciertos viajes de los que sólo a la vuelta se comienza a saber. Para mí, desde esa mirada del regreso, el exilio que me ha tocado vivir es esencial. Yo no concibo mi vida sin el exilio que he vivido. El exilio ha sido como mi patria, o como una dimensión de una patria desconocida, pero que una vez que se conoce, es irrenunciable.¹

Definició

L'objectiu del meu doctorat ha estat aprofundir sobre el fracàs de l'oposició catalanista a Franco des del final de la Guerra Civil el 1939 fins a l'acceptació del règim de Franco per part de la comunitat internacional els anys 50. Molt concretament, he intentat desenvolupar una descripció completa i integrada del catalanisme en els seus aspectes polítics, socials i culturals durant la Segona Guerra Mundial i en el període de postguerra. Fins ara aquest estudi era inexistent.² Francesc Vilanova explica la dificultat d'investigar sobre aquest període sobretot a causa de la dispersió

1. María Zambrano en J. Martín Casas, *El exilio español* (Barcelona, Planeta, 2002), pp. 19-20.

2. F. Vilanova, *Als dos costats de la frontera* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001), p. 10.

dels nuclis a l'exili. Cada nucli de l'exili tenia la seva pròpia circumstància cultural, social i política. A més a més, he intentat fer una avaluació de la naturalesa de l'oposició catalanista al règim de Franco i del seu pes en l'ample espectre de l'oposició franquista, tant a l'interior com a l'exterior. La complexitat d'aquest estudi em fa confirmar algunes de les teories ja estudiades, però també suggereix que els catalans van tenir una part de la culpa del seu fracàs.

Aquest estudi se centra a cobrir el forat historiogràfic de per què i com va fracassar el catalanisme dels anys 40 i específicament què van fer els catalans per contribuir a aquest fracàs. Així doncs, es fa un estudi dels esdeveniments a Catalunya, dins d'Espanya i a l'exili a França, el Regne Unit, els EUA i l'Amèrica Llatina. També s'hi analitza de retruc la política dels aliats durant aquest període i la manera com va influir en la situació catalana i la qüestió espanyola. L'estudi dels anys 40 ens ajuda a entendre les arrels dels partits polítics catalans d'avui en dia.

Historiografia

Per tancar aquest forat historiogràfic, he consultat molts arxius públics i privats i he entrevistat algunes figures rellevants de l'època. Així doncs, l'estudi amplia la literatura existent, que té poca profunditat o que ha estat sobretot concentrada sobre l'oposició republicana o monàrquica al règim. Els arxius públics a Catalunya ofereixen evidència sobre els principals líders del catalanisme als dos bàndols de l'espectre polític. La Fundació Pi i Sunyer a Barcelona recull la correspondència entre Carles Pi i Sunyer i altres líders de drete del període, mentre que l'arxiu Tarradellas a Poblet

ofereix un ampli ventall d'informació sobre l'esquerra a través de la correspondència de Tarradellas.

La premsa catalana de l'exili, dipositada a Barcelona, al Pavelló de la II República, de Sert, ofereix una molt bona perspectiva sobre l'exili català a l'Amèrica Llatina. Els arxius públics a Madrid i a Itàlia ens donen informació sobre l'opinió estatal i oficial, mentre que els arxius privats, com el de Varela a Cadis, ens ofereixen la perspectiva franquista. El desenvolupament de la posició aliada està molt ben documentat al Foreign Office al Regne Unit i al Ministère des Affaires Étrangères a París. De la seva banda, el Ministero de Affari Esteri a Itàlia dona la visió de l'Eix sobre Espanya.

Principals arxius consultats:

- Tarradellas, Poblet
- Artea, Arxiu del Nacionalisme Basc
- Fundació Pi i Sunyer, Barcelona
- Arxiu Personal del Síndic de Greuges Anton Cañellas.
- Arxiu Varela, Cadis
- Biblioteca del Pavelló de la República (UB)
- Public Record Office (PRO), Regne Unit

Resum

L'oposició catalanista a Franco es va desenvolupar després de la Guerra Civil com a reacció contra la imposició del règim totalitari de Franco i la seva repressió sobre la tradició i la cultura catalanes. El catalanisme s'havia desenvolu-

pat molt a principi de segle i és per això que el franquisme va perseguir els catalans particularment.

Durant el primer quart del segle xx, el catalanisme havia desenvolupat un programa polític concret. El principal partit durant aquest període havia estat la Lliga, un partit moderat catalanista. Els catalans van compilar les seves aspiracions polítiques al *Memorial de Greuges* i les *Bases de Manresa*. Els catalans també van fundar la *Mancomunitat* (1914-1925), el primer vehicle institucional de les seves aspiracions. El catalanisme polític recolzava en la puixança econòmica de Catalunya en aquest període gràcies al desenvolupament de la revolució industrial, que feia de Catalunya la regió més rica d'Espanya. En el domini cultural, els catalanistes es van recolzar en la Renaixença, un moviment de recuperació cultural de la llengua, la història i les identitats polítiques.

La Dictadura de Primo de Rivera (1923-1930) va veure la suspensió de tots aquests desenvolupaments. La Segona República a Espanya (1931-1939) va ser molt ben rebuda pels catalanistes. La Generalitat, un govern català, va ser fundada i presidida per Francesc Macià, que, després de la seva mort sobtada el 1933, va ser substituït per Lluís Companys. Els catalans van escriure el seu propi Estatut el 1932. El partit principal del període va ser Esquerra Republicana de Catalunya (ERC), un partit radical catalanista que cercava la independència. Tanmateix, la Guerra Civil (1936-1939) va aturar tot un seguit d'iniciatives catalanistes. Encara pitjor, el decret de Franco de 1938 a Burgos suspenia la Generalitat i l'Estatut català. A més, la Guerra Civil va dividir la societat catalana. Alguns sectors de la burgesia catalana van decidir de donar suport al franquisme creient que Franco serviria millor els seus interessos econòmics.

L'oposició catalana va ser part de l'oposició a Franco,

tant a Espanya com a l'exili. Catalunya tenia una cultura i una llengua pròpies.³ Els objectius catalanistes eren desfer-se de Franco, assegurar l'autonomia dins Espanya i, per als més radicals, aconseguir la independència.⁴ L'oposició catalanista va ser cultural, en forma d'acció directa,⁵ en forma de *lobby* polític o en forma d'oposició institucional.⁶ Els dos principis fonamentals que descrivien la ideologia catalanista eren el compromís democràtic i el principi d'autodeterminació.

L'oposició cultural es basava en la defensa de la llengua i la tradició catalanes. Actuava, tant a Espanya com a l'exili, a través de propaganda i d'un sistema de premsa secreta. L'acció directa era organitzada per grups de joves que s'enfrontaven a l'aparat franquista i organitzaven vagues generals. Una altra forma d'oposició va ser l'oposició en forma de *lobby* a l'arena internacional. Els catalanistes pensaven que si donaven suport a la causa aliada durant la Segona Guerra Mundial a través de la cooperació d'agents secrets i compartint les xarxes d'informació secreta, els aliats els ajudarien un cop la Segona Guerra Mundial hagués acabat. Finalment, l'oposició catalanista institucional va ser molt pobra, perquè no hi havia cap institució de govern entre el 1939 i el 1945 i tots els intents per ressuscitar la Generalitat van ser en va.

A causa de la repressió franquista, molts catalans es van exiliar i van buscar refugi a França, on van crear el Front

3. M. Guibernau, *Nacionalisme català* (Barcelona, Pòrtic, 2002), pp. 27-48.

4. APSG, Arxiu Personal del Síndic de Greuges, 1943, *L'hora de Catalunya*, «Per la pàtria i per la llibertat».

5. A. Viladot i Presas, *Nacionalisme i premsa clandestina (1939-1951)*, (Barcelona, Curial, 1987), pp. 192-194.

6. P. Vilar, *Història de Catalunya* (Barcelona, Edicions 62, 1988).

Nacional de Catalunya⁷ com un intent d'unir les seves forces.⁸ La Generalitat i el seu president també van anar a França, però quan Companys va ser arrestat el 1939, la Generalitat va deixar d'existir. Els catalans a França estaven dispersos en diversos nuclis de poder. La seva posició financera era molt dolenta perquè els catalans havien donat els seus diners als republicans durant la Guerra Civil i ara depenien d'ells. Per tenir una idea dels números, Catalunya comptava amb 1.300.000 persones, de les quals unes 300.000 van fugir de Catalunya i de les quals es calcula que un 10 o 15 per cent van fer oposició.⁹

Després de l'ocupació alemanya de França el juny de 1940, els catalans van abandonar el país i van buscar un nou refugi. En aquest moment, molts es van escapar cap al Regne Unit¹⁰, mentre altres van creuar l'Atlàntic fins als Estats

7. PS, Pavelló de la República a Barcelona, *Ressorgiment*, Fundació del Front Nacional de Catalunya, 1940.

8. AT, Arxiu Tarradellas a Poblet, C.459, «Un exili sense retorn»; Aberasturi, *De la derrota a la esperanza*, pp. 175-177; M. C. Raffaneau-Boj, *Los campos de concentración de los refugiados españoles en Francia (1939-1945)*, (Barcelona, ediciones Omega, 1995) p. 129; Martín Casas, *El exilio español*, p. 69.

9. La caiguda de Barcelona és molt ben documentada a l'Arxiu Tarradellas a Poblet, capsa C1579, «El final de la república». Per literatura secundària sobre aquest tema, R. Carr, *The Republic and the Civil War in Spain* (Londres, McMillan, 1971); E. Ucelay da Cal, *La Catalunya populista: Imatge, cultura i política en l'etapa republicana (1931-1939)*, (Barcelona, la Magrana, 1982); A. Aranzazu, *Ve y cuenta lo que pasó en España* (Barcelona, Planeta, 2000); F. Vilanova, *Les ruptures de l'any 1939* (Barcelona, Fundació Pi i Sunyer, 2000); M. Risques, F. Vilanova i R. Vinyes, *1939 Barcelona any zero. Història gràfica de l'ocupació de la ciutat* (Barcelona, Edicions Proa, 1999); J. Villarroya i Font, *1939 Derrota i exili* (Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2000).

10. AT, Poblet, capsa G3, «Des de Londres - Com una veu que ens arribés de lluny»; AT, Poblet, capsa G3, «Els catalans a l'exili».

Units o l'Amèrica Llatina. Al Regne Unit, Pi i Sunyer (membre d'ERC) va crear el Consell Nacional de Catalunya (CNC)¹¹, que es convertiria en l'organització catalanista més important i que aplegava les «comunitats» independents d'Amèrica. El Regne Unit es va convertir en el centre de la lluita catalanista entre el 1940 i el 1942, perquè era l'últim país democràtic a Europa que va donar la benvinguda als exiliats. La creació del CNC corresponia a l'equivalent de la Generalitat, ja que aquesta havia deixat d'existir.

Durant la Segona Guerra Mundial, els catalanistes van oferir el seu suport als aliats amb l'esperança que, un cop els aliats guanyessin la guerra, els ajudarien. Per exemple, quan els aliats van firmar la carta de l'Atlàntic el 1941, que defensava la democràcia i l'autodeterminació i que proclamava que els aliats restablirien la llibertat en els casos en què hagués desaparegut. Fins al final de la Segona Guerra Mundial, la posició dels aliats respecte a Espanya va ser la de no-intervenció, sovint perquè Franco representava l'opció de seguretat econòmica i estratègica per als seus interessos a la península.¹²

L'exili als Estats Units és menys significatiu perquè hi van anar un nombre reduït de catalans. La comunitat catalanista de Nova York va intentar fer un *lobby* al costat del govern americà per aconseguir el suport aliat.

Els catalans a l'Amèrica Llatina es van organitzar en «comunitats» independents que en última instància depenien

11. PRO, Foreign Office, Arxiu FO 371/24527, Document sobre la formació del CNC de Batista i Roca, Londres, 05-09-1940.

12. H. Heine, *La oposición*, p. 478. J. M. Solé i Sabaté, *La repressió franquista a Catalunya (1938-1953)*, (Barcelona, Edicions 62, 1985); M. Richards, *A Time of Silence, Civil War and the Culture of Repression in Franco's Spain (1936-45)*, (Cambridge, Cambridge University Press, 1998).

del CNC del Regne Unit. Les de Mèxic, Argentina i Cuba van ser les comunitats més importants. El període entre 1942 i 1944 va ser un període de crisi, confusió i desordre. A Mèxic es va intentar crear la Junta de Liberación, una plataforma unitària de les forces antifranquistes d'esquerres (que unia socialistes, republicans i catalanistes) però que no va tenir èxit. A més, Josep Irla des de França¹³ va voler neutralitzar el poder de Pi i Sunyer al Regne Unit, i per fer-ho va delegar les seves funcions presidencials en Miquel Santaló, a qui va enviar a Mèxic. Aquest és un bon exemple de la fragmentació interna catalana, ja que amb aquesta decisió Irla qüestionava la legitimitat del CNC.

Després de la creació de la delegació de Santaló, Pi i Sunyer va decidir de dissoldre el CNC el 1943. A més a més, Santaló va fracassar en el seu intent de crear un nou consell a Mèxic i un nou consens catalanista.

El 1944, després de l'alliberament de París, França i el Front Nacional de Catalunya van recuperar el centre de la lluita catalanista. A més a més, Pi i Sunyer va crear un nou Consell al Regne Unit després del fracàs de la missió de Santaló. La victòria aliada era ja evident i això va donar esperances als catalanistes.

Cap a finals de la Segona Guerra Mundial i just després, els aliats van condemnar el franquisme, però van decidir no intervenir-hi. La conferència de Jalta de 1945 proposava desmantellar els residus feixistes, però no mencionava Espanya. La conferència de San Francisco l'abril de 1945 va significar la fundació de les Nacions Unides. San Francisco

13. Carta de Pere Bosch i Gimpera a Carles Pi i Sunyer, Oxford, 10-04-1940, a «Viure el primer exili: cartes britàniques de Pere Bosch i Gimpera 1939-1940», *Quaderns de l'Arxiu Pi i Sunyer* n.2 (Barcelona, Fundació Carles Pi i Sunyer d'estudis autonòmics i locals, 1993), p. 61.

excloïa el règim franquista, però els antifranquistes no en van treure cap ajut pràctic. La conferència de Potsdam el juliol de 1945 condemnava el règim de Franco, però també anunciava el respecte al principi de no-intervenció en altres països. A més, Espanya va ser exclosa de les reunions de l'ONU del febrer de 1946. El març de 1946 la Nota Tripartita reiterava la condemna i la no-intervenció a Espanya. Finalment, el desembre de 1946, l'ONU recomanava la retirada dels ambaixadors de Madrid.

Tanmateix, a partir de 1947 les potències internacionals van decidir no ajudar els antifranquistes perquè el comunisme es considerava una amenaça encara pitjor que el règim repressiu a Espanya. Aquesta decisió de les potències internacionals va ser un cop molt dur per als catalanistes, que van perdre les esperances d'organitzar-se contra Franco. El retorn dels ambaixadors a Madrid el novembre de 1950 va significar l'acceptació internacional de Franco.

Una carta de Victor Mallet al Foreign Office parlant sobre l'oposició franquista exemplifica la falta d'unitat catalana:

Em vaig quedar una mica deprimet per la manca de precisió i d'idees d'aquesta gent. Vaig tenir la impressió que aquesta gent estava construint massa castells a l'aire. A més no es posaven d'acord sobre el règim per succeir Franco.¹⁴

Va ser en aquest període quan els catalans van intentar restablir la Generalitat entre 1945 i 1948. També va ser en aquest període quan van desenvolupar plataformes unitàries com el Consell Nacional de la Democràcia Catalana

14. PRO, arxiu FO 371-60372, Informe de Sir Victor Mallet, ambaixador del Regne Unit a Espanya, per al Foreign Office, 19-01-1946.

(CNDC), que intentava crear una coalició àmplia que integrés els bascos amb l'oposició d'esquerra, però fou massa tard perquè els Aliats ja havien decidit no ajudar Espanya. Després de 1947, la premsa clandestina catalanista va deixar de ser difosa. Molts catalanistes van tornar a Catalunya (sobretot des de Mèxic) després d'anys d'exili. L'homenatge popular a la Mare de Déu de Montserrat el 27 d'abril de 1947 va significar el final de l'oposició catalanista.

Èxits de l'oposició catalanista

Encara que l'oposició catalanista a Franco va fracassar, no es pot negar que va tenir èxit en alguns aspectes. Per exemple, encara que els catalans van ser perseguits a Espanya i van trobar enormes dificultats a l'exili, van ser capaços de mantenir la llengua i la cultura vives amb l'establiment d'institucions com ara el Casal Català,¹⁵ que sovint va formar part de les comunitats catalanistes arreu del món i on es feien conferències en català i s'hi ensenyava la llengua. A més a més, els catalans van ser capaços d'organitzar la difusió de la seva premsa clandestinament. Per exemple, la Lliga va publicar *La Veu de Catalunya*, ERC va publicar *La Humanitat*, etc. Potser el més gran dels èxits dels catalans va ser l'habilitat d'organitzar un govern a l'exili el 1945. Però aquest govern va ser dissolt el gener de 1948.

Pi i Sunyer diu en les seves memòries:

El nostre món havia fracassat. Tots els esforços per poder organitzar aquest govern a l'exili que a Espanya va passar

15. Fundació Pi i Sunyer, capsa 20, carpeta 681, cartes de J. Ventura i Sureda a Carles Pi i Sunyer, 14-03-1942.

desapercebut. [...] Sovint he imaginat aquest període com un arbre trencat o com un camí sense sortida.¹⁶

Fraccassos dels catalanistes

Els catalanistes no van ser capaços de crear una alternativa realista i unitària a Franco. Els va mancar unitat interna. Després de la mort de Lluís Companys el 1940, els catalans no van ser capaços de posar-se d'acord en el següent líder, i això els va dividir. Això posa en evidència la falta de pragmatisme. Faltava un líder i un partit que cohesionessin el catalanisme.

A l'exili, els catalanistes es van dividir en dues posicions polítiques: aquells que creien en la recuperació de la República i de l'Estatut d'Autonomia de 1932, com va ser el cas del FNC a França, i aquells que defensaven la independència de Catalunya des del catalanisme radical, com ara el CNC al Regne Unit. El resultat era falta de comunicació, partits dividits en faccions i divisions de lideratge. Tot això contribuïa a crear una enorme confusió.

La mateixa incapacitat va ser traduïda en la manca de capacitat de posar-se d'acord amb els altres grups antifranquistes. Un exemple és la relació catalano-basca.¹⁷

L'aspiració d'autonomia era compartida per altres grups

16. F. Vilanova, *Als dos costats de la frontera* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001), p. 16.

17. L'exili basc és molt ben documentat a J. C. Jiménez de Aberasturi Corta, *De la derrota a la esperanza: políticas vascas durante la II Guerra Mundial (37-47)*, (Bilbao, Instituto Vasco de Administración Pública, 1999) i S. P. Pablo, L. Mees, J. A. Rodríguez Ranz, *El péndulo patriótico. Historia del Partido Nacionalista Vasco, Vol. I y II (1895-1975)*, (Crítica - Contrastes, Barcelona, 2001).

a Espanya. Per exemple, els catalanistes estaven molt a prop dels bascos, encara que el catalanisme era més pacifista i més cultural que el nacionalisme basc. En contrast amb el cas dels catalanistes, els bascos sí que es van unir sota un partit hegemònic, el Partit Nacionalista Basc (PNB), que coordinava l'activitat basca tant a Espanya com a l'exili. A més, els bascos comptaven amb un líder inqüestionat, José Antonio Aguirre. Així doncs, el nacionalisme basc era un gran aliat amb interessos estratègics comuns. Els gallecs eren el tercer grup amb aspiracions autonòmiques a Espanya, però no van aconseguir mai un nivell comparable d'organització política i van tenir menys pes a nivell nacional.

Els catalans i els bascos van mantenir sempre bones relacions, però no van poder desenvolupar un front polític comú. Només van aconseguir escriure projectes i manifestos. Per exemple, el projecte *Galeuzka* (que volia unir gallecs, bascos i catalans) mai no es va dur a terme per culpa de les divisions internes entre les seves faccions.

Un altre exemple és la incapacitat d'aliar-se amb els republicans. Una aliança amb els republicans hauria estat essencial, perquè controlaven les fonts econòmiques i perquè si els aliats haguessin ajudat els antifranquistes, l'opció més lògica hauria estat el restabliment de la República.¹⁸ Els republicans acceptaven les demandes catalanistes d'autonomia, però no les demandes d'autodeterminació, i els catalanistes no van saber fer concessions polítiques.¹⁹ La més important forma de col·laboració entre tots dos grups va ser a

18. PRO FO 371/34821, C11/665.

19. PRO arxiu FO 371/49582, Documents de Joan Ventosa, Victor Mallet a Sir Bevin, Londres, 30-10-1945, PRO, arxiu FO 371/39744, Carta de Lizaso a Aguirre, relacions dels bascos i l'esquerra, Londres, 10-12-1944.

través de la JARE (Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles) i el SERE (Servicio de Evacuación de Refugiados Españoles), dues institucions republicanes d'ajut als refugiats, sovint d'ajut per a la seva evasió.²⁰

El SERE es va crear a París per forces republicanes encapçalades pel socialista Juan Negrín el març de 1939. La seva missió principal va ser la d'organitzar l'exili a Amèrica. L'agost de 1939, Indalecio Prieto des de Mèxic va crear la JARE amb la intenció d'ajudar els refugiats i d'organitzar l'emigració a Mèxic i a Xile. És important mencionar el fet que la JARE i el SERE eren institucions que no van col·laborar entre elles ja que els seus líders eren rivals polítics.

Un altre nivell de fragmentació catalanista va ser la divisió entre aquells que es van quedar a Catalunya i aquells que es van exiliar. Les accions dels exiliats no tenien legitimitat perquè no eren acceptades pels qui s'havien quedat a Catalunya. Així doncs, els centres de poder catalanista competien entre ells en comptes de donar-se suport.²¹

A més, els catalanistes no van saber jutjar la força del franquisme ni la falta de recursos catalans després de la Guerra Civil. Encara pitjor: els catalans van confiar sempre en l'ajut que obtindrien després de la Segona Guerra Mundial, que no va arribar mai. Tots aquests factors demostren la incapacitat dels catalanistes d'organitzar una oposició efectiva a Franco.

20. Pi i Sunyer, *Memòries de l'exili*, vol. I., pp. 24-25.

21. C. Pi i Sunyer, *Reports 1939-42* (Barcelona, Fundació Pi i Sunyer d'estudis autonòmics i locals, edició de Francesc Vilanova), p. 38; E. Kedourie, *Tales of Nationalism* (Londres, Hutchinson, 1960), pp. 39-45. C. Molinero i P. Ysàs, *L'oposició antifeixista a Catalunya (1939-1950)*, (Barcelona, La Magrana, 1981).

Raons externes

Les raons externes del fracàs catalanista incloïen la situació precària dels catalans després de la Guerra Civil²² i la brutal eficiència dels mecanismes de repressió franquista. A més, la manca d'organització dels altres grups antifranquistes també va contribuir al seu fracàs. Un factor molt estudiat va ser la manca d'ajut dels aliats. Després de la victòria aliada de la Segona Guerra Mundial, semblava que les potències internacionals ajudarien els antifranquistes, però l'amenaça comunista es va convertir en la prioritat i Franco representava la seguretat que Espanya no seria comunista.

Què haurien d'haver fet

Per poder triomfar, els catalanistes haurien pogut crear un front comú antifranquista que hauria pogut organitzar una guerra contra Franco, per exemple, o haurien pogut aconseguir la intervenció de les potències estrangeres. La intervenció estrangera hauria pogut ser política (en forma d'aïllament i condemna del franquisme), militar (en forma d'intervenció armada contra Franco) o financera (ajudant econòmicament l'oposició).

22. C. Pi i Sunyer, *Vuit escrits de l'exili (1939-1941)*, (Barcelona, Fundació Carles Pi i Sunyer d'estudis autonòmics i locals, edició de Francesc Vilanova, 1992), p. 14.

Per acabar

Per acabar, reproduïrem un document inèdit que ens parla de la part humana i duríssima de la repressió franquista i que va afectar molt particularment els catalans. Es tracta de la carta que Lluís Companys adreçava de fet a la seva dona, tot i que feia servir de persona interposada Pedro Urraca Rendueles, abans de ser afusellat a Montjuïc per un piquet d'execució franquista.²³

Señor Urraca,

Ruego a usted que tranquilice a mi mujer. [...] Pido a usted le comunique que estoy ahora muy bien en un apartamento con sala de dormir. [...] Paso muchas horas leyendo, escribiendo y recibo un trato de extrema corrección. [...] Que ella este tranquila y que se cuide. [...] Que lo que sepa de mi hijo me lo diga sin engañarme. No tengo esperanza de encontrarle vivo.²⁴

Lluís Companys
7 d'octubre de 1940

23. H. Raguer, «El último adiós de Companys 1940», *La Vanguardia*, 23-05-1999.

24. AV, Cadis, Secretaria particular del general Varela, Fons reservats.

BATALLES REALS I BATALLES TEXTUALS

La representació de la Guerra Civil espanyola
en la cultura anglosaxona

MIQUEL BERGA

*Professor de literatura anglesa i especialista en George Orwell.
Degà de la Facultat d'Humanitats de la Universitat Pompeu Fabra*

ALES GUERRES els soldats lluiten, alguns hi moren i altres sobreviuen. Les batalles reals, però, no desapareixen pas, només es transformen en batalles textuals. Els vencedors imposen la seva veritat i n'escrivien la versió oficial. Els enfrontaments en els camps de batalla s'aturen i el final de les hostilitats entre dos exèrcits es ritualitza amb un text. En el cas de la Guerra Civil espanyola tothom recorda el lacònic comunicat del general Franco: «Cautivo y desarmado el ejército rojo, las tropas nacionales han alcanzado sus últimos objetivos militares. La guerra ha terminado». Està ben documentat que si la guerra havia acabat això no va pas significar que havia començat la pau. Les guerres, i especialment les guerres civils, no s'acaben pas per decret. Jo no gosaria pas datar el final de la Guerra Civil espanyola. Va ser el 39? Va ser el 75 amb la mort de Franco? El 77 amb les primeres eleccions democràtiques? El 81 amb la desactivació del cop d'en Tejero i companyia? El 82 amb la victòria electoral dels socialistes, que havien estat clarament en el bàndol perdedor? O va ser el 86 amb la integració d'Espanya al club de les democràcies europees?... Podriem anar

seguint i, possiblement, arribaríem a formular-nos la pregunta en present («S'ha acabat, la Guerra Civil espanyola?») i encara la resposta es resistiria a la contundència d'un sí o un no. No hi ha epitafis senzills per a una guerra civil ni és possible «llegir» amb penetració crítica la política actual d'aquest país si no es té coneixement del que va suposar aquell enfrontament. Hi ha guerra més enllà de les trinxeres, i les batalles reals donen pas a les batalles textuals, perquè és en la textualitat on es lliura la batalla final, la que estableix el mite d'una determinada guerra i la inscriu en la nostra memòria cultural. I la Guerra Civil, malgrat la seva escala menor, ha generat una quantitat espectacular de textualitat: limitant-nos als llibres com a format textual, se n'han comptabilitzat, pel cap baix, més de quinze mil volums. I, amb tot, la causa de la República Espanyola ha perdurat com un dels mites del segle vint que ha obtingut una innegable posició de supremacia cultural en l'imaginari col·lectiu. La idea que la Guerra Civil espanyola va ser una batalla entre «democràcia i feixisme» ha quedat tan consolidada com la idea que la Primera Guerra Mundial va ser «una carnisseria inútil». Aquest ha estat, per dir-ho com Samuel Hynes, el «mite específic» d'aquella guerra, la cristallització de l'allau de textualitat, la destil·lació final d'un entramat de memòria i recerca, de ficció i propaganda.

L'historiador Stanley G. Payne, en el seu recent estudi *La guerra civil espanyola, la Unió Soviètica, i el comunisme*¹ fa, en les conclusions, la següent reflexió:

El segle vint ha estat un gran generador i un gran destructor de mites. Al final del segle pràcticament tots els nous mites

1. Payne, S. G., *The Spanish Civil War, the Soviet Union, and Communism*, New Haven, Yale University Press, 2004.

ideològics i polítics que s'havien gestat durant la primera meitat havien caigut en el descrèdit. De tots ells el que més ha perdurat és el de la República Espanyola. El mite del feixisme es va destruir ràpidament, mentre que el del comunisme va perdurar en diverses formulacions durant anys fins que a final del segle ja va quedar mort o moribund. En comparació, el mite de la República Espanyola ha retingut la capacitat de despertar la simpatia de generacions posteriors.

Payne es refereix, com ja he apuntat, a la definició clàssica propagada pel Komintern i els propagandistes de la causa republicana: la Guerra Civil va ser una batalla entre democràcia i feixisme. Aquesta formulació que tant ha perdurat és la que Burnett Bolloten va qualificar en un llibre conegut com el «gran camuflatge». És evident que la Guerra Civil va anar de moltes altres coses. Qui es pot creure encara que les masses llibertàries, anarquistes i sindicalistes lluitaven per derrotar Franco amb l'esperança d'establir una democràcia burgesa i liberal amb respecte per l'economia de mercat, que és el que pensem quan s'utilitza el concepte «democràcia»? Qui es pot creure que el moviment comunista sota la direcció severa i cruel del pare Stalin aspirava a posar l'Espanya republicana al costat dels sistemes imperants als estats capitalistes de França i la Gran Bretanya com si allò de l'eurocomunisme fos un invent dels anys trenta? Qui pot dubtar, hores d'ara, que la participació activa dels comunistes en el disseny de la política del Front Popular al costat de partits liberals no era altra cosa que un moviment tàctic al servei de l'estratègia de la Unió Soviètica? A la pràctica, i malgrat la participació de molts demòcrates de bona fe en la lluita contra el feixisme, les dues energies centrals que van oposar-se al cop del general Franco van provenir d'impulsos revolucionaris. Al principi, el predominant va ser el de la

revolució anarquista, i després el de la revolució comunista d'obediència estalinista, que va imposar-se, gradualment, com a dominant. La batalla real, doncs, era entre revolució i feixisme i, dins de l'explosió revolucionària, es va lliurar una altra batalla soterrada, la que ha marcat de sempre la fissura gairebé fundacional en els moviments d'esquerra, és a dir, la tensió entre l'impuls llibertari i l'impuls autoritari dels plantejaments revolucionaris.

És en aquest marc de referència i no pas parlant com a historiador —que jo no en sóc pas— que els voldria proposar avui un breu retorn a alguns textos literaris que, durant i després del conflicte, van ser rellevants per a la representació de la Guerra Civil espanyola en la cultura anglosaxona. La literatura no és pas una ciència exacta, però potser la inexactitud és el preu que paga per il·luminar amb precisió els aspectes tèrbols de la realitat. Els historiadors busquen la realitat en arxius i en el rigor de les seves metodologies. Cal escoltar-los. Però són sovint els llenguatges artístics els que aconseguen una influència més decisiva en allò que n'hem dit la memòria cultural del nostre passat. Els vull proposar, en aquest sentit, i només des de la literatura, alguns exemples que il·lustren el concepte de batalla textual i, sobretot, que mostren fins a quin punt, sovint, la veu pública que es posa al servei de la construcció d'un determinat mite xoca dramàticament amb la veu privada del mateix autor. Fet això, intentaré il·lustrar algun dels problemes dels llenguatges artístics, concretament el de l'èlegia, aplicats al fenomen de la guerra en general i al cas de la Guerra Civil espanyola en particular.

Colpida directament per la mort del seu nebot Julian Bell a Espanya, Virginia Woolf expressava la seva perplexitat referint-se a «la febre en la sang de la nova generació que no podem comprendre de cap manera». En el mapa de la pe-

nínsula, el 1936, la nova generació va creure veure-hi, retallats ben gràficament, els contorns, la forma geomètrica de la seva febre. Travessar aquella frontera exòtica era el test que es veien impel·lits a superar per una acumulació de factors històrics i generacionals. En tot cas, excitats per les fascinants notícies que encara arribaven de l'experiment soviètic que havia sacsejat el món el 1917, commoguts per les dures realitats de la tremenda crisi econòmica que rodolava des del 1929, i amenaçats per les implicacions sinistres que escopia la imparable bola de neu del feixisme, els de la nova generació van creure, com el poeta Auden, que ara «l'acció és urgent i clara la seva naturalesa». Ni l'objecció de consciència, ni les torres d'ivori que els proposaven els seus mentors literaris podien contenir el corrent de la història que s'havia desbocat arreu d'Espanya. Ara hi havia una causa i era clara.

L'impacte de la Guerra Civil espanyola en la imaginació de la majoria de joves escriptors tenia molt a veure amb la possibilitat de fusionar en un sol objectiu l'acció, l'art i la propaganda. Un programa irresistible. No els devia costar gaire sentir al cap ecos dels herois romàntics del segle anterior. Als nous *Byrons* els devia ressonar el vers del Wordsworth enlluernat amb les primeres notícies de la Revolució Francesa: «Quina benaurança ésser jove en aquella albada». Auden, altre cop, ho expressà nítidament en una de les estrofes del cèlebre «Spain»:

Què em proposeu? Construir la Ciutat Ideal?
Molt bé,
Hi estic d'acord. O em proposeu el pacte suïcida.
La mort romàntica? Molt bé, ho accepto, ja que sóc
La vostra elecció, decisió; sí, sóc Espanya.

Auden escriu «Spain» el maig de 1937, és a dir, el mateix mes dels sagnants enfrontaments en els carrers de Barcelona que culminen amb l'assassinat d'Andreu Nin, la legalització del POUM i el retorn de les competències d'ordre públic al govern de Madrid. George Orwell n'és testimoni directe, i aquella guerra civil dins la guerra civil és el tema central del seu famós *Homenatge a Catalunya*. Però tot això vindrà després. La qüestió és que Auden publica el seu llarg poema en forma de pamflet que es ven a Anglaterra per recaptar diners per a les organitzacions humanitàries afiliades al Front Popular. «Spain» és segurament el poema més important sobre la Guerra Civil. Carregat d'un poderós sentit dialèctic de la història, el poema estableix un diàleg entre l'ahir, l'avui i el demà. Les consideracions sobre l'ahir o sobre el demà, ve a dir Auden, a Espanya, són supèrflues, perquè l'acció és ara urgent. O, per dir-ho amb el vers que ressona al llarg del poema, «But to-day the struggle» – Però avui el combat.

El poema va tenir un gran èxit i va passar per un magnífic exercici de fusió de l'art amb el servei a la causa. Va ser, però, precisament George Orwell qui, tot i considerar-lo com una de les peces literàries més serioses que havien emergit de la guerra, va fer-ne una crítica que va acabar convencent el mateix Auden de les seves febleses. I Auden va deixar ordres precises perquè el poema no es tornés a publicar mai més. El problema, segons Orwell, tenia a veure amb una estrofa que ell trobava reveladora de les intencions d'Auden. L'estrofa deia el següent:

Avui, l'augment deliberat en les possibilitats de la mort,
L'acceptació conscient de culpa en l'assassinat necessari;
Avui la despesa d'ènergies en pamflets simples
I efimers i en mítings avorrits.

A Orwell, que portava el record d'una bala feixista que li havia travessat el coll, però que aquells dies acabava d'escapar de Barcelona fugint de la persecució dels comunistes contra militants del POUM i que tenia la desaparició de Nin al cap, la idea d'acceptar conscientment, és a dir com un acte de militància, que hi ha «assassinats necessaris» se li va entrar. Aquesta va ser la seva reacció immediata:

Algú a l'Europa de l'est «liquida» un trotskista: algú a Bloomsbury n'escriu la justificació. I és, no cal dir, degut a l'enorme placidesa i seguretat de la vida a Anglaterra que el gust per la sang vessada —vessada, això sí, a molts quilòmetres de distància— és tan comú entre els nostres intel·lectuals. El senyor Auden pot escriure sobre «l'acceptació conscient de culpa en l'assassinat necessari» perquè ell no ha assassinat mai ningú, potser no té cap amic personal que hagi estat assassinat i segurament no ha hagut de veure mai el cadàver d'una persona assassinada...

Orwell fa notar que personatges com Auden, gràcies als seus diners, la seva influència i la seva facilitat literària, acaben dominant la major part de la premsa. Al cap d'un parell anys, a *Inside the Whale* Orwell torna a referir-se a l'estrofa d'Auden. Ho fa ara amb sarcasme, ironitzant la vida diària del militant de base del partit que reflecteix el poema:

Al matí un parell d'assassinats polítics, deu minuts de descans per assimilar aquest sentiment «burgès» de la culpa, i llavors un dinar ràpid perquè a la tarda i el vespre hi ha molta feina a fer pintades i a distribuir octavetes. Tot plegat molt edificant. Però fixeu-vos en la frase «assassinat necessari». Només la pot escriure algú per a qui això no sigui més que una paraula. Personalment jo no parlaria tan a la lleugera d'assassinats... Els Hitlers i els Stalins troben que els assassi-

nats són una cosa necessària, només que ells en diuen «liquidació», «eliminació» o alguna altra expressió semblantment balsàmica. La peculiar forma d'amoralitat que gasta el senyor Auden només és possible si ets dels que sempre són lluny quan algú acciona la pistola.

Auden, tocat per aquests comentaris, va introduir canvis al poema quan el va incloure a l'antologia *Another Time*. Per exemple, va substituir «deliberat» per «inevitable» i en lloc d'«assassinat necessari» hi va posar «el fet de l'assassinat». Però, com ja he dit, va finalment rebutjar el poema en el seu conjunt per considerar-lo «pervers» i escrit per la irresistible atracció de formulacions retòriques que sonaven molt efectistes. Les explicacions d'Auden són, de fet, eufemismes per no dir clarament que quan ell va escriure el poema la tensió entre dos corrents ideològicament i estratègicament oposats dins de l'administració republicana era màxima i que Auden va escriure un poema que tot i que es presentava com un al·legat antifeixista portava explícita la seva posició en el debat intern de la República. En les circumstàncies polítiques del moment Auden sap que les expressions que hi fa ressonar —com «Madrid és el cor» o quan parla de l'«exèrcit popular»— no són pas metàfores antifeixistes. Són metàfores a favor de la postura del Partit Comunista: Madrid és la prioritat i no pas el front d'Aragó, defensat principalment per anarquistes i gent del POUM. I l'exèrcit popular és l'alternativa comunista a les velleitats revolucionàries de les milícies controlades per la CNT. El vers «avui, el combat», oposat als guanys socials del demà, és l'eco exacte de l'eslògan comunista del moment: «Primer guanyar la guerra, després la revolució», que s'oposa als qui —com el POUM o la CNT— pensen que la guerra i la revolució són inseparables, perquè sense guanys revolucionaris les masses perdran

interès en l'esforç bèl·lic. En tot cas, el mateix Auden accepta implícitament aquesta lectura del poema en la resposta que va donar a un investigador americà que preparava un estudi sobre la poesia de la Guerra Civil espanyola:

No volia parlar d'Espanya després d'haver-hi estat perquè em sentia contrariat per moltes de les coses que hi havia vist i escoltat. Algunes les va descriure molt més bé del que jo hauria estat capaç George Orwell a *Homenatge a Catalunya*.

La galant afirmació d'Auden, feta quan Orwell ja era mort, és el reconeixement de la victòria pòstuma d'Orwell en el joc de construccions textuais per representar la Guerra Civil espanyola. I, efectivament, si un llibre ha influït en la representació de la Guerra Civil en la cultura anglosaxona (un ressò ampliat per l'èxit internacional de la pel·lícula *Tierra y Libertad* de Ken Loach), aquest ha estat *Homage to Catalonia*. Orwell és, avui, el testimoni més escoltat, i amb molta diferència, de tots els que van deixar textos en anglès. El seu relat mereix unes consideracions.

El títol del llibre pot resultar equívoc, perquè l'*homenatge* d'Orwell no és pas a Catalunya entesa com a identitat nacional, cultural o lingüística. L'homenatge és a les experiències que ha viscut entre catalans i que han enfortit, malgrat les circumstàncies, la seva fe en els ideals d'una societat igualitària. Surt de Catalunya convençut que la lluita a favor del socialisme democràtic comporta necessàriament incorporar a la militància antifeixista la militància antiestalinista. Si a la pràctica els mètodes d'uns i altres són els mateixos, és un exercici inútil i pervers tolerar-los en virtut dels seus objectius.

Les experiències d'Orwell a la guerra el converteixen en un antiestalinista precoç. És la mateixa experiència que

viuen molts individus sotmesos a circumstàncies similars. La diferència essencial, però, és que aquell milicià del POUM, Eric Blair, sap presentar un episodi autobiogràfic amb la destresa literària d'un George Orwell. Si el llibre ha esdevingut un referent central en l'imaginari col·lectiu, això està més relacionat amb factors literaris que no pas amb el grau d'importància que puguin tenir les peripècies personals que relata el seu autor. D'entrada hi ha un fenomen molt peculiar que gravita sobre l'èxit editorial d'un llibre que va vendre, en vida d'Orwell, la modestíssima quantitat de 900 exemplars. La pregunta ve tota sola: parlariem avui d'*Homenatge a Catalunya* si no fos l'obra d'un autor que esdevingué, *a posteriori*, un escriptor de fama universal? Les milionàries vendes del llibre s'inicien a partir de la mort d'Orwell el 1950. El seu testimoni, doncs, no té cap impacte significatiu en el moment dels fets, ni en els anys immediatament posteriors, però s'ha imposat com una de les fonts indiscutibles a l'hora de configurar la nostra memòria cultural d'aquella guerra. Gosaria afirmar que, en la cultura anglosaxona, l'impacte del llibre d'Orwell, centrat en fets substancials però que tracten aspectes parcials d'un conflicte molt complex, condiciona exageradament la visió que es té sobre la Guerra Civil.

Dit això, és evident que la pervivència d'*Homenatge a Catalunya* està relacionada amb les seves virtuts literàries. Orwell sap construir un narrador astut —un «jo» que bascula entre el milicià Eric Blair i l'escriptor George Orwell— que activa els mecanismes narratius de la ficció per reforçar la veracitat de la seva història i per guanyar-se la complicitat i la confiança del lector. Les estratègies textuais que utilitza denoten la voluntat d'aconseguir una veu pròpia que és molt propera a la que reconeixem en els seus millors assaigs i reportatges². La importància d'*Homenatge a Catalunya* rau,

en definitiva, en les seves aportacions històriques, polítiques i literàries: és una aportació testimonial sobre fets històrics crucials de la Guerra Civil, és la denúncia d'uns mètodes polítics que la història ha condemnat com a detestables, i és un exercici sobre els límits i el potencial de la literatura autobiogràfica.

Voldria acabar amb unes breus reflexions a l'entorn de l'adaptació del llenguatge artístic a la tragèdia essencial de la guerra, que és la mort dels joves combatents. Per als participants anglo-americans la Guerra d'Espanya és la que ve immediatament després de la Primera Guerra Mundial. Aquesta, però, es presenta diferent a les convencions que ha generat la del 14 per múltiples raons: la d'Espanya és una guerra «justa» i no s'hi lluita per l'anacrònic *King and Country* sinó pel «comunisme i la llibertat», que vénen avalats pel llavors ben poc qüestionat experiment soviètic. A Espanya no s'hi ve per la via del reclutament forçós, sinó enmig de l'exaltació pròpia de l'aventura d'una participació voluntària i, doncs, com a conseqüència d'una decisió personal. Hi haurà, encara, una diferència crucial a l'hora de donar-ne testimoni: la causa «justa» en sortirà derrotada. Caldrà, doncs, finalment, trobar estratègies retòriques adequades per explicar què o qui n'ha sortit guanyant amb les pèrdues de la guerra. Les formulacions ortodoxes de l'elegia tradicional reconvertien les pèrdues dels soldats morts en combat en guanys per a la nació o l'imperi. Per raons òbvies els perdedors de la Guerra Civil hauran de trobar una nova sintaxi per expressar el dol i per «enterrar» dignament els

2. Vegeu M. Berga, estudi introductori a *Orwell en España*, Tusquets, 2003, i M. Berga, «Orwell's Catalonia Revisited: Textual Strategies and the Eye-witness Account», a Lázaro, A. (ed), *The Road from 1984*, Peter Lang, Berna, 2001.

seus morts. És justament al voltant del concepte de «pèrdua» individual en una causa que es perd col·lectivament que voldria explorar algunes modulacions del discurs artístic per veure fins a quin punt fou possible crear llenguatges alternatius a les formes retòriques tradicionals de representar el dol pel soldat caigut en la batalla. En altres paraules, es tracta de veure amb quines peculiaritats i amb quines limitacions el llenguatge de la ficció gestiona els sentiments d'aflicció, de com l'intent de repudiar el llenguatge elegíac del passat —el del transcendentalisme religiós o patriòtic— no pot evitar de dialogar amb la persistència d'un anhel ancestral de ritualitzar i fer públics els sentiments de pena i desconsol.

Sol, al front, el soldat és conscient que pot esdevenir simplement una víctima anònima, una mort ignorada, possiblement fútil. Un dels primers voluntaris anglesos —i de les primeres víctimes—, el jove poeta John Cornford, ho té ben present, i quan intueix pròxim el seu final escriu una autoelegia carregada, en la seva senzillesa, de ressonàncies reveladores. L'entusiasta militant comunista que havia escrit versos-eslògan sense manies («Aquí, també, a Espanya, / la nostra lluita no serà guanyada fins que els treballadors de tot el món / no facin guàrdia amb nosaltres a les planes d'Osca. / Jureu que els nostres morts no van lluitar en va, / alceu la bandera vermella triomfalment / pel Comunisme i la Llibertat»),³ deixa les abstraccions glorioses, les majúscules amb què escriu Comunisme i Llibertat, per adreçar-se en un to intimista a la seva estimada Margot Heinemann. («Tinc por de perdre't / Tinc por de la meua por»). L'únic consol eficaç, ara que un present propera la mort («El vent que s'alça al capvespre / recorda com s'apropa la tardor»), és

3. «Full Moon at Tierz: Before the Storming of Huesca».

pensar en la seva estimada. En el primer vers l'anomena «Heart of the heartless world» (Cor del món que no té cor), una curiosa i emotiva reconversió de la mateixa frase que Marx va utilitzar per descriure la funció de la religió: «Cor del món que no té cor... l'opi del poble».⁴ L'auto-elegia de Cornford malda per trobar un punt d'equilibri entre el que en podríem dir les lleialtats públiques i les privades del jove comunista («En l'última milla del camí d'Osca / l'últim obstacle al nostre orgull / sigues tan amable en els teus pensaments, estimada/ que em sigui fàcil sentir-te al meu costat»). En el testimoni final de l'auto-elegia de Cornford hi ressonen, significativament, aquells versos de Rupert Brooke que, assumits com una autèntica poètica de l'imperialisme britànic, s'havien fet cèlebres en començar la Primera Guerra Mundial. «Si em moro, pensa només això de mi: / Que algun racó d'una terra estrangera / serà per sempre Anglaterra», havia escrit Brooke. Cornford els reconverteix, ara, en una cuarteta que desactiva qualsevol temptació d'exaltació heroica o de sacrifici per la causa: «I si la dissort m'ajacés la força / a la tomba poc profunda, / recorda tot allò de bo que puguis: / No oblidis el meu amor».

Malgrat la seva mort prematura el dia dels Sants Innocents de 1936, Cornford, en els seus escrits d'Espanya, és capaç de presentar les complexitats de l'experiència d'aquella guerra «amb causa». El seu innegable i entusiasta fervor per la causa que defensa, la seva consciència de pertànyer a l'avantguarda d'un moviment internacional per l'alliberament de la classe treballadora, no el fan pas cec a les realitats més mesquines de la guerra. Sovint en els poemes de Cornford hi batega el mateix sentiment de futilitat que impregna

4. Citat a Cunningham, V., *British Writers of the Thirties*, Oxford University Press, 1988, p. 21.

la poesia anglesa de la Primera Guerra Mundial. Les morts sense sentit i sense glòria del soldat desconegut ja tenen tradició. Són el *Drummer Hodge* de Thomas Hardy, aquell timbaler «abocat a la tomba» i «abandonat pel seu general i pels seus polls», o els soldats «que moren com bestiar» de Wilfred Owen, o el soldat xinès d'Auden que no presenta cap interès personal i de qui, en tot cas, se'n perdrà el nom i l'aspecte per sempre («His name is lost for ever like his looks»). En el poema «A Letter from Aragon», Cornford dona testimoni del soldat desconegut, un tal Ruiz, en termes semblants:

Aquest és un sector tranquil d'un front tranquil.
Hem enterrat Ruiz en un bagul nou de pi,
però la mortalla era massa curta i els peus enterrats li
sobressortien.
La pudor de les seves despulles traspassava la fusta neta de pi,
i alguns dels portadors es tapaven la cara amb mocadors.
La mort no era pas dignificada.
Vam excavar una rasa miserable a la terra poc amiga
i vam disparar una miserable ràfega davant la fossa.
S'endevinava per la manca d'atenció de tots plegats que ningú
no el trobava a faltar gaire.

Hi ha en la breu però intensa producció poètica de Cornford la tensió permanent entre cridar i reclamar que els morts no morin en va i la constatació de les morts (segurament la seva inclosa) que semblen irremeiablement inútils. Aquesta tensió entre l'elegia i l'anti-elegia, entre l'himne a la causa i la indiferència còsmica davant la mort dels companys és, en definitiva, la tensió entre la veu pública i la veu privada que es farà cada vegada més patent a mesura que avanci la guerra i les males perspectives per al bàndol republicà. Per a la majoria d'escriptors anglo-americans, educats

en la tradició del credo liberal, la temptació de qüestionar els hipotètics guanys de la lluita revolucionària serà proporcional al contacte real amb les dures realitats de la guerra.

Stephen Spender, que es passeja per Espanya com a personalitat del món comunista anglès, viu també en profunda contradicció la seva funció propagandística amb les seves constatacions privades. Alarmat i desolat per l'aire que va agafant la situació, la seva poesia abandona progressivament el discurs polític i focalitza les qüestions personals, les morts individuals. A «Ultima Ratio Regum» lamenta la mort d'un combatent amb un tribut no pas aliè a la seva bisexualitat: aquell jove abatut en un camp d'oliveres «Hauria estat un objectiu millor per a un petó», escriu Spender. Al poema «Port-Bou» es declara «el més covard dels covards» i en una carta que escriu a la mateixa frontera, abans de sortir d'Espanya, es pot constatar l'enorme clivella que s'ha produït ja entre la seva veu pública i la seva veu privada. La carta de Spender (que ha tardat 50 anys a ser publicada) és adreçada a Virginia Woolf, que encara no sap que el seu nebot Julian Bell,⁵ un altre contaminat per la febre d'Espanya, morirà dos mesos més tard conduint una ambulància a la batalla de Brunete. En tot cas, Spender li comunica que no ha pogut veure Julian Bell a Albacete i suposa, per tranquil·litzar la tieta, que no es deu haver allistat a les Brigades Internacionals. I el comunista «públic» Spender hi afegeix:

Tot el que es diu de la Brigada Internacional a Anglaterra són mentides, perquè de la propaganda se n'encarreguen els polítics i tant li fa que treballin per al *Daily Worker* o per al *Daily Mail*. [...] Espero que no ho faci [d'allistar-se]. A part del

5. Per a assajos biogràfics sobre Julian Bell, John Cornford i altres escriptors britànics morts a la Guerra Civil, vegeu Berga, M., *Entre la ploma i el fusell*, Curial, Barcelona, 1981.

coratge, les qualitats que s'exigeixen per entrar-hi són estretor mental i dogmatisme religiós en relació amb la línia del partit comunista. L'alternativa és ser un tipus dur, insensible i cínic. Els sensibles, els dèbils, els romàntics, els entusiastes, els autèntics viuen en un infern del qual no hi ha manera d'escapar. Els comissaris polítics són com presbiterians escocesos amb actituds tan abusives que fins i tot els militants més entusiastes s'han vist abocats a sentir fàstic de tot plegat...».⁶

Quan a finals de 1936 l'ambient no estava encara contaminat pels presagis de la derrota general, la companya de Cornford, en assabentar-se de la seva mort, va escriure la seva elegia particular. Margot Heinemann entén que ha de plorar la memòria d'una víctima de la guerra sense precedents: un jove universitari, revolucionari i comunista, que mor per la causa en una terra estrangera. Entén que ho ha de fer amb formes retòriques noves i ja ho deixa clar en el mateix títol del poema: «Grief in a New Way for New Losses», que podríem traduir per «Plany nou per una pèrdua nova». Margot Heinemann es pregunta si era necessària la mort d'algú tan vivaç i jove: «calia que morís, ell que tenia el més savi enteniment, ell que treballava tant / portat per la seva pròpia força enorme: ell a qui jo estimava tant?». Les seves respostes, però, no ofereixen pas consols novedosos. Heinemann suggereix que la Ciutat Ideal del comunisme no es podrà pas construir amb un exèrcit de segona classe o amb personatges prescindibles. L'Ideal és golafre i necessita «our best and bravest everywhere» (els millors i els més coratjosos de tot arreu). Es, en realitat, el vell llenguatge del Déu dels cristians que s'emporta cap a Ell els més bells i els que més s'estima.

6. Citat a Cunningham, V., *Spanish Front*, Oxford University Press, 1986, p. 308.

Passat el temps, el novembre de 1938, quan ja no podien quedar massa dubtes sobre el desenllaç de la guerra, el mateix Stephen Spender recupera la memòria de Cornford i busca la manera de donar sentit a la seva mort en combat. S'estalvia, no cal dir-ho, de trobar-lo, el sentit, en el servei a l'organització política que servia i el projecta cap als impulsos generosos del jove idealista. Tanmateix, les imatges positives amb què vol honorar la seva memòria han de recórrer a fórmules de consolació tradicionals com la del fènix que renaixerà en una terra que ha esdevingut, novament, una «Waste Land»:

Cornford és immensament significatiu, no sols perquè era jove i valent, sinó perquè visqué i morí amb el coratge de qui té un objectiu que va més enllà d'ell mateix i que desafia d'una manera efectiva el barbarisme i el derrotisme dels temps que vivim... L'esperit de Cornford i alguns dels seus camarades s'alça com un fènix de les cendres d'Espanya, que són les cendres d'Europa.⁷

Aquest és el to elegíac que s'acabarà imposant quan la magnitud de la tragèdia farà incomputables els morts individuals. I serà un supervivent de la Primera Guerra Mundial, Ernest Hemingway, qui trobarà el llenguatge més adequat per a una oració fúnebre col·lectiva. L'autor de *Per qui toquen les campanes*, però, haurà de recórrer també a fórmules tradicionals de l'art commemoratiu. La seva prosa, poètica en la seva austeritat, fusiona eficaçment passat i futur, però la poderosa imatge que cohesiona el text és el vell mite dels morts que fecunden la terra per garantir el cicle natural i esperar noves primaveres. Amb tot, Hemingway

7. «The Will to Live», *New Statesman*, 12-11-38.

genera un dels més emocionants exercicis de sepultura textual per als estrangers que han deixat la seva vida a les terres d'Espanya. Hemingway va publicar *On the American Dead in Spain* el febrer de 1939⁸, però el text va quedar impregnat de tot el seu potencial com a memorial col·lectiu en un acte per commemorar el desè aniversari de la sortida de la Brigada Lincoln d'Espanya. Hemingway, llavors resident a Cuba, grava el seu text en un disc de l'època i l'envia als supervivents de la Lincoln reunits a l'Hotel Astor de Nova York. Malgrat el fregit de fons i les fluctuacions del volum d'aquella gravació rudimentària, les paraules de Hemingway són escoltades amb emoció per aquell grapat d'antifeixistes precoços.

Passats deu anys, acabada la nova Guerra Mundial i superades moltes de les discrepàncies personals o ideològiques, el text de Hemingway retorna la paraula als morts i ofereix mots de consol per suturar les ferides de la memòria, que són tan vives com la ràbia per la situació política que segueix patint Espanya a finals dels quaranta, cosa que es pot veure en aquest breu fragment (de traducció meua):

Els morts dormen en el fred aquesta nit a Espanya. Entre les oliveres la neu bufa i es filtra fins a les arrels dels arbres. La neu s'apilona sobre els monticles i les làpides de fusta (si hi havia hagut temps per a les làpides). Les oliveres van lleugeres de branques en el vent fred perquè havien tallat les més baixes per cobrir els tancs i els morts dormen en el fred dels turons sobre el riu Jarama. Feia fred aquell febrer quan hi van morir i des de llavors els morts ja no han notat el canvi de les estacions... Els morts dormen en el fred aquesta nit a Espanya i dormiran en el fred tot aquest hivern mentre la terra dormi

8. *On the American Dead in Spain*, New Masses, vol. xxx, 8, 14-2-1939.

amb ells. Però a la primavera la pluja tornarà per amorosir la terra. Bufaran vents suaus pels turons del sud. Els arbres negres reviuran amb tot de petites fulles i les pomeres floriran a la vall del Jarama. Aquesta primavera els morts sentiran que la terra torna a la vida. Perquè els morts són, ara, part de la terra d'Espanya i la terra d'Espanya no pot morir mai. Cada hivern semblarà que es mor i cada primavera reviurà altre cop. Els nostres morts hi viuran per sempre. I així com la terra no pot morir mai, tampoc els que han conegut la llibertat no poden retornar a l'esclavitud. Els camperols que treballen on jeuen els nostres morts saben per quina causa hi van morir... Els nostres morts viuen en els cors i les ments dels camperols espanyols, dels treballadors espanyols, de tota la gent senzilla i honrada que va creure i va lluitar per la República espanyola. I mentre els nostres morts visquin en la terra d'Espanya, i ells hi viuran tant com existeixi, cap tirania no perdurarà a Espanya...

Durant la guerra Hemingway havia escrit els textos per a un documental propagandístic del director holandès Joris Ivens a favor de la causa republicana: *Spanish Earth*. En aquell cas la terra espanyola del títol volia suggerir la terra productiva que seria conseqüència d'aplicar la necessària reforma agrària. Ara, en la seva elegia, la terra espanyola és una terra condemnada a un llarg hivern però fecundada pels morts que la volien fèrtil i compartida i, doncs, preparada perquè tard o d'hora hi torni a brotar la llibertat. Aquesta terra, adobada amb tanta mort, pot finalment esdevenir un *topos* místic. En l'intent de crear ficcions per superar l'aflicció, l'elegia moderna, malgrat les modulacions experimentals i els seu to anti-heroic, no ha pogut prescindir de recórrer a les formes, els rituals i els llenguatges tradicionals per donar sepultura textual als morts.

Espero que aquest recorregut desordenat i gens exhaus-

tiu per textos d'autors en llengua anglesa hagi aconseguit, això no obstant, fer entreveure les polèmiques, els conflictes entre veu pública i veu privada, i les limitacions i els reptes artístics que comporten els llenguatges de la guerra. Totes aquestes qüestions parteixen d'impressions i vivències de testimonis directes del conflicte i mostren que —també des de la cultura anglosaxona— les batalles textuals s'inicien en plena guerra. Són, em sembla, prou indicatives de fins a quin punt el mite reduccionista de presentar aquella guerra com, únicament, un enfrontament entre «democràcia i feixisme» no mereix quedar fixat en la nostra memòria cultural. És un mite que cal combatre —textualment— en la necessària i permanent revisió crítica del nostre passat col·lectiu.

RESIDÈNCIA
D'INVESTIGADORS

Bona

Amb la col·laboració de:

Museu d'Història
de Catalunya